УДК 796:613.8:378.126
DOI https://doi.org/https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2025.104.25

Смолякова І. Д.

СПОРТИВНІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПЕДАГОГІВ-ТРЕНЕРІВ

Визначити роль спортивних ігор у формуванні моральних взаємовідносин у майбутніх учителів фізичної культури та педагогів-тренерів. Методи. Бесіда, анкетування, спостереження, соціометрія, ретроспективний аналіз літературних джерел, проектування спеціально заданих ігрових ситуацій, експеримент, метод математичної статистики.

За допомогою методів дослідження нами були з'ясовані рівні розуміння студентами, спортсменами та їх викладачами та тренерами ролі спортивних ігор як засобу формування моральних взаємовідносин у майбутніх вчителів фізичної культури та тренерів-педагогів з ігрових видів спорту.

Автором були внесені доповнення до програми зі спортивних ігор як на теоретичному, так і на практичному рівнях, створені ігрові моделі, в яких брали участь спеціально підібрані в команди гравці з різним рівнем розуміння гри як засобу формування взаємовідносин і колективної взаємодії для досягнення перемоги. Було також відзначено тренерами команд, що клімат та командний дух посилився, гравці команд стали більш згуртовані та мотивовані до перемоги у змаганнях, що спеціальні ігрові завдання, техніки, сприяють формуванню моральних взаємовідносин у майбутніх фахівців фізичної культури зі спортивних ігор. Ще були виявлені високі та якісні результати в спортивних змаганнях зі спортивних ігор.

Експериментально доведено, що спортивні ігри у професійній підготовці майбутніх вчителів фізичної культури та тренерів з ігрових видів спорту є ефективним засобом формування у них моральних взаємовідносин і сприяють досягненню переможного результату у змаганнях. Отримані результати підтвердили, що загальнокультурні, загальнопрофесійні та професійні компетенції формуються більш успішно при активному використанні спортивних ігор у підготовці майбутніх фахівців фізичної культури.

Ключові слова: *спортивні ігри, моральні взаємовідносини, формування здорового способу життя, розвиток творчого потенціалу.*

Підготовка вчителя фізичної культури в сучасному професійному освітньому просторі є актуальною для виховання фізично та морально здорового покоління.

Фізична культура і спорт є невід'ємною частиною загальної культури, що забезпечує не тільки здоров'я людини, але й формування його морального розвитку. При формуванні здорового способу життя покоління необхідно особливу увагу звернути на використання спортивних ігор. Загальновідомо, що вони є найважливішим засобом морального виховання людини з перших кроків його життя, супроводжуючи його на всіх етапах виховання та розвитку особистості.

Спортивні ігри: волейбол, баскетбол, футбол та інші, у стандарті вищої освіти за спеціальністю «Фізична культура і спорт» у своєму змісті формують якості моральних взаємовідносин: чесність, колективізм, витримку, взаємодопомогу та компоненти (мотиваційно-потребовий, емоційно-чуттєвий, ціннісно-смисловий, поведінково-вольовий, морально-етичний та ін.), які проявляються учасниками ігор особисто та в командних змаганнях.

Мета дослідження – визначити роль спортивних ігор у формуванні моральних взаємовідносин у майбутніх учителів фізичної культури.

Під час проведення дослідження ми використовували такі методи: анкетування, спостереження, бесіду, проектування спеціально заданих ігрових ситуацій, експеримент, метод математичної статистики.

Потенціал спортивних ігор у підготовці вчителів з фізичної культури багатогранний, тому у своєму дослідженні ми розглядаємо ігри як ефективний засіб не тільки фізичного, але й морального розвитку.

Основним протиріччям у підготовці вчителів з фізичної культури є недостатнє використання цього потенціалу у професійній діяльності, в основі якої не враховуються специфічні особливості та важлива роль гри як засобу фізичного та особливо морального розвитку майбутніх фахівців фізичної культури, що реалізують на різних рівнях освіти: від дошкільного до вищого професійного цей засіб.

Дослідженням були охоплені студенти Національного університету «Одеська політехніка» Інституту медичної інженерії (ІМІ) кафедри фізичного виховання та спорту (КФВС), Навчального центру студентського спорту (НЦСС) а також члени збірних команд університету, що спеціалізуються зі спортивних ігор. Спочатку ми вивчали розуміння студентами ролі та місця спортивних ігор у професійній підготовці майбутнього вчителя фізичної культури та тренера-викладача з волейболу. Для з'ясування цього питання нами була розроблена анкета, яка сприяла визначенню у майбутніх фахівців ролі спортивних ігор у вихованні і, особливо, у формуванні моральних взаємовідносин.

Анкетуванням були охоплені студенти перших-четвертих курсів бакалаврату та магістратури Інституту медичної інженерії, НЦСС, члени збірних команд зі спортивних ігор. Охоплені анкетуванням респонденти показали різний рівень розуміння ролі спортивних ігор у професійній підготовці, але лише 28 % відповідей торкнулися їх роль як засобу морального виховання і лише 16 %, відзначили їх як умови формування моральних взаємовідносин, в основному члени збірних команд з волейболу, баскетболу, футболу.

При проведенні стикових командних ігор і змагань різного рівня ми спостерігали і фіксували взаємовідносини гравців, що виявляються у своїх командах при виконанні ігрових завдань у взаємодії один з одним для досягнення перемоги над суперником. Як показали спостереження від 38 % до 54 % спостережуваних і фіксованих нами ігрових дій реалізували спільні позитивні, можна сказати моральні взаємовідносини для досягнення командної перемоги над противником. До них можна віднести взаємовиручку, взаємодопомогу, відповідальність при виборі ігрової дії для досягнення командного результату, придушення особистої амбіції заради командної перемоги над суперником.

Для створення мотивації у тренувальному та навчально-виховному процесі нами використовувався метод бесіди як індивідуальної, так і групової. Це сприяло розумінню ролі ігрових дій і вчинків, раніше виявлених у тих, хто грає і внесення коректив при організації навчально-тренувальної діяльності зі спортивних ігор.

У ряді випадків деякі гравці команд навіть не розуміли позитивної ролі взаємовідносин як чинника успіху команди, а вважали, що кожен гравець повинен технічно і тактично грамотно виконувати свою функцію в грі. Цей показник становив від 12 % до 20 %. З’ясувавши в них, чому вони думають так, ми виявили, що в навчально-виховному та тренувальному процесі акцент викладача, тренера був зосереджений на правильності техніки виконання ігрових прийомів та ігрових дій, фізичній підготовці, без урахування командних взаємовідносин.

Таким чином, за допомогою вищеописаних методів дослідження нами були з’ясовані рівні розуміння студентами, спортсменами та їх викладачами та тренерами ролі спортивних ігор як засобу формування моральних взаємовідносин у майбутніх вчителів фізичної культури та тренерів-педагогів з ігрових видів спорту.

Для усунення цього пробілу у підготовці майбутніх вчителів фізичної культури, педагогів-тренерів, нами було внесено доповнення до програм зі спортивних ігор як у теоретичному, і практичному рівнях. У процесі експериментальної побудови навчального процесу зі спортивних ігор ми використовували метод проектування спеціально заданих ігрових дій, спрямованих на формування моральних взаємовідносин у спільній грі у майбутніх вчителів фізичної культури та тренерів-педагогів зі спортивних ігор. З цією метою, нами створювалися ігрові моделі, в яких брали участь спеціально підібрані в команди гравці з різним рівнем розуміння гри як засобу формування взаємовідносин та колективної взаємодії для досягнення перемоги.

Такий підхід, з використанням змодельованих ігрових ситуацій, сприяв виявленню різних рівнів взаємовідносин у грі учасниками команд, а після завершення гри ми спільно розбирали ігрові дії кожного гравця і гравців протиборчих команд, результату, отриманого після завершення гри, що дозволяло кожному гравцеві зрозуміти, як його індивідуальні ігрові дії сприяли вирішенню командної боротьби для досягнення загальної перемоги над суперником або поразки.

Наступним кроком дослідження було – організація формуючого експерименту з різними групами тих, хто займається спортивними іграми: студентами ІМІ, НЦСС, членами збірних команд з волейболу, баскетболу, футболу, викладачами спортивних ігор і тренерами команд зі спортивних ігор. Для проведення експерименту та досягнення мети дослідження, нами було проведено семінар та надано установки за методикою організації занять та тренувань зі спортивних ігор, а також запропоновано матриці зі спеціальним матеріалом, що включає спеціально розроблені ігрові завдання, ігрові ситуації, спрямовані на реалізацію поставлених завдань у дослідженні.

Поряд з цим, викладачам і тренерам спортивних ігор було запропоновано внести доповнення до планів і програм з реалізації поставлених експериментатором завдань, спрямованих на досягнення мети дослідження. Експериментом були охоплені спеціально сформовані команди та групи студентів ІМІ а інші займалися за загальною програмою.

У ході проведення експерименту, після двох-трьох місяців і протягом усього навчального року та тренувального циклу викладачі, тренери, студенти та спортсмени фіксували свої дії та пов’язані з ними результати у спеціально підготовлених таблицях, які зіставлялися з прописаними в них моральними якостями та їх впливом на формування моральних взаємовідносин та розвиток ігрових взаємодій, а також на результат гри.

Проведена за цей короткий період, експериментальна робота викладачами та тренерами позитивно позначилася на взаємовідношеннях студентів, що можна було спостерігати з боку візуально. Майбутні вчителі та тренери самі відзначали при опитуванні, що заняття з експериментальної програми вплинули не тільки на результат гри, але й сприяли налагодженню моральних взаємовідносин між учасниками цього процесу.

Це підтверджується дослідженнями, що проводяться з різними категоріями осіб дослідниками ігрової діяльності Смоляковою І., Гринченко І., Рядовою Л. Чернявською Т. Вони зазначили, що гра є ефективним засобом соціальної активності, формування взаємовідносин, корекції порушень фізичного та морального розвитку [2; 12; 14; 15; 17].

У своїх наукових роботах Долгова Н., Печко О., Коваленко С., Кудикіна Н. теоретично обґрунтували і науково підтвердили роль ігрової діяльності у формуванні та розвитку особистості в різних вікових періодах і особливо для осіб з обмеженими можливостями здоров’я [3; 5; 8; 10].

У дослідженні (Смолякової І., Кошури А., Ложкіна Г.), присвяченому теорії та практиці використання елементів психотехніки в спеціальній організованій діяльності, розкрито можливості спеціально організованих ігор, які можуть ефективно вплинути на підготовку спортсменів з різних видів спорту [6; 9; 11; 16].

Багато дослідників педагогіки та психології (Ушинський К., Бех І., Кремень В., Іваній І., Сергієнко В.) відзначали у своїх наукових працях перевагу ігрової діяльності як засобу духовного, морального та фізичного розвитку, спортивної підготовки та формування особистості [1; 4; 7; 13].

У подальшій роботі, ми продовжили проведення спеціально організованих занять і тренувань зі спортивних ігор за розробленими нами завданнями протягом року, а також рекомендували викладачам і тренерам вести цю експериментальну роботу. Вони, вже в перші півроку, відзначали позитивний вплив експериментальної програми та ефективність підготовчих ігрових завдань у налагодженні позитивних моральних взаємовідносин між учасниками експерименту.

Особливо, позитивно оцінили експериментальні завдання тренери збірних команд університету з волейболу, баскетболу, футболу. Було також відзначено тренерами команд, що клімат та командний дух посилився, гравці команд стали більш згуртовані та мотивовані до перемоги у змаганнях, ніж було раніше.

Отримані в ході дослідження позитивні результати підтвердили нашу гіпотезу, що спортивні ігри при проведенні спеціальних ігрових завдань і ситуацій, технік, сприяють формуванню моральних взаємовідносин у майбутніх вчителів фізичної культури і тренерів зі спортивних ігор. При цьому були виявлені більш високі та якісні результати в спортивних турнірах і змаганнях зі спортивних ігор. Наприклад, збірна команда університету з волейболу ставала багаторазовим переможцем серед чоловіків.

Таким чином, нами була досягнута мета дослідження: було експериментально доведено, що спортивні ігри у професійній підготовці майбутніх вчителів фізичної культури та тренерів з ігрових видів спорту є ефективним засобом формування у них моральних взаємовідносин і сприяють досягненню переможного результату у змаганнях.

Поряд із цим, у процесі річного експерименту були отримані результати, що підтверджують, що загальнокультурні, загальнопрофесійні та професійні компетенції формуються більш успішно при активному використанні спортивних ігор у підготовці майбутніх вчителів фізичної культури та тренерів.

Дослідження надалі передбачає більш просунутий за часом експеримент, результати якого будуть представлені в наступних наукових публікаціях.

Використана література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
2. Гринченко І. Б., Поліщук С. Б., Сірий О. В., Тихонова А. О., Чуприна О. І. Використання ігрового методу навчання у галузі фізичного виховання. Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. Харків, 2019. Вип. 61. С. 43–50.
3. Долгова Н. О., Остапенко Ю. О., Торкіна А. О., Салатенко І. О. Зміна показників рухових якостей здобувачів вищої освіти з порушеннями зору засобами гри в гандбол. *Спортивні ігри*. Харків, 2024. № 2(32). С. 47–58.
4. Іваній І. В., Сергієнко В. М. Психологія фізичного виховання та спорту : навчально-методичний посібник. Суми : ФОП Цьома С.П., 2016. 204 с.
5. Коваленко С. В. Особливості психологічної підготовки кваліфікованих спортсменів в волейболі. *Технології збереження здоров'я, реабілітація і фізична терапія* : зб. статей XII Міжнар. наук. конф., м. Харків, 7 листопада 2019 р. Харків, 2019. С. 74–77.
6. Кошура А. В. Теорія і методика спортивних тренувань : навчальний посібник. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 120 с.
7. Крук М. З. Погляди К. Д. Ушинського на фізичне виховання підростаючого покоління. Історико-педагогічний альманах. Випуск 3. Реалізація педагогічних ідей К. Д. Ушинського в освіті сьогодення : зб. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О. Є. Антонової, В. В. Павленко. Житомир : ФОП Левковець Н. М., 2015. С. 93–97.
8. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі : монографія. Київ : КМПУ, 2003. 272 с.
9. Ложкін Г. В. Психологічний клімат спортивної команди : навчально-методичний посібник Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2006. 113 с.
10. Печко О. М. Спортивні і рухливі ігри як засіб фізичної реабілітації інвалідів. *Спортивні ігри*. 2017. № 1. С. 46–48.
11. Подгорна В., Смолякова І. Д., Дроздова Л. Вплив специфіки спортивної діяльності на виховання міжособистісного спілкування та колективної взаємодії студентів. Modern management: theories, concepts, implementation. Monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2021, P. 286–393.
12. Рядова Л. О., Корчагін М. В., Мкртічян О. А., Коновалов В. В. Ефективність використання спортивних ігор на заняттях із фізичного виховання. *Спортивні ігри*. Харків, 2024. № 3(33). С. 62–83.
13. Сергієнко Л. П. Практикум з психології спорту : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів фізичного виховання і спорту. Харків : ОВС, 2008. 256 с.
14. Смолякова І. Д., Зазімко Н. С., Моднов Д. Ю., Дронова І. І. Роль фізичного виховання та спорту у вищому закладі освіти в підтримці здоров'я та здорового способу життя в сучасних умовах. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 31. Том 4. С. 164–169.
15. Смолякова І. Д., Радов В. В., Моднов Д. Ю., Щукін М. О. Роль спортивних ігор в процесі фізичного виховання студентів. *Інноваційні технології в системі підвищення кваліфікації фахівців фізичного виховання і спорту* : матеріали тез доповідей VI міжнар. наук.-метод. конф., м. Суми, 2019. С. 163–166.
16. Смолякова І. Д. Сучасна стратегія формування здорового стилю життя студента : монографія. Одеса : Юридична література, 2023. 204 с.
17. Чернявська Т. П. Емоційне благополуччя та успішність у командних видах спорту. *Спортивні ігри*. 2024. № 1(31). С. 75–85.

References:

1. Bekh I. D. (2008). Vykhovannia osobystosti: pidruchnyk. [Personality development]. Kyiv : Lybid. 848 s. [in Ukrainian].
2. Hrynchenko I. B., Polishchuk S. B., Siryi O. V., Tykhonova A. O., Chupryna O. I. (2019). Vykorystannia ihrovoho metodu navchannia u haluzi fizychnoho vykhovannia. [Using the game method of teaching in the field of physical education]. Pedahohika ta psykholohiia : zb. nauk. pr. Kharkiv. Vyp. 61. S. 43–50 [in Ukrainian].
3. Dolhova N. O., Ostapenko Yu. O., Torkina A. O., Salatenko I. O. (2024). Zmina pokaznykiv rukhovykh yakostei zdobuvachiv vyshchoi osvity z porushenniamy zoru zasobamy hry v handbol [Changing the motor skills of higher education students with visual impairments through the use of handball]. *Sportyvni ihry*. Kharkiv. № 2(32). S. 47–58 [in Ukrainian].
4. Ivanii I. V., Serhiienko V. M. (2016). Psykholohiia fizychnoho vykhovannia ta sportu [Psychology of physical education and sports] : navchalno-metodychnyi posibnyk. Sumy : FOP Tsoma S. P. 204 s. [in Ukrainian].
5. Kovalenko S. V. (2019). Osoblyvosti psykholohichnoi pidhotovky kvalifikovanykh sportsmeniv v voleiboli [Peculiarities of psychological training of qualified volleyball athletes]. *Tekhnolohii zberezhennia zdorovia, reabilitatsiia i fizychna terapiia* : zb. statei XII Mizhnar. nauk. konf., m. Kharkiv, 7 lystopada 2019 r. Kharkiv. S. 74–77 [in Ukrainian].
6. Koshura A. V. (2021). Teoriia i metodyka sportyvnykh trenuvan [Theory and methodology of sports training] : navchalnyi posibnyk. Chernivtsi : Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. 120 s. [in Ukrainian].
7. Kruk M. Z. (2015). Pohliady K. D. Ushynskoho na fizychne vykhovannia pidrostaiuchoho pokolinnia. [Ushinsky on the physical education of the younger generation.]. Istoryko-pedahohichnyi almanakh. Vypusk 3. Realizatsiia pedahohichnykh idei K. D. Ushynskoho v osviti sohodennia : zbirn. nauk. prats molodykh doslidn. / za red. O. Ie. Antonovoi, V. V. Pavlenko. Zhytomyr : FOP Levkovets N. M. S. 93–97 [in Ukrainian].
8. Kudykina N. V. (2006). Ihrova diialnist molodshykh shkoliariv u pozaurochnomu navchalno-vykhovnomu protsesi [Gaming activities of younger schoolchildren in the extracurricular educational process] : monohrafiia. Kyiv : KMPU. 272 s. [in Ukrainian].
9. Lozhkin H. V. (2006). Psykholohichnyi klimat sportyvnoi komandy [Psychological climate of a sports team] : navchalno-metodychnyi posibnyk Vinnytsia : VDPU im. M. Kotsiubynskoho. 113 s. [in Ukrainian].
10. Pechko O. M. (2017). Sportyvni i rukhlyvi ihry yak zasib fizychnoi reabilitatsii invalidiv [Sports and outdoor games as a means of physical rehabilitation of disabled people.]. *Sportyvni ihry*. № 1. S. 46–48 [in Ukrainian].
11. Podhorna V., Smoliakova I. D., Drozdova L. (2021). Vplyv spetsyfiky sportyvnoi diialnosti na vykhovannia mizhosobystisnoho spilkuvannia ta kolektyvnoi vzaiemodii studentiv. Modern management: theories, concepts, implementation [The influence of the specifics of sports activities on the development of interpersonal communication and collective interaction of students]. Monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole. S. 286–393 [in Ukrainian].
12. Riadova L. O., Korchahin M. V., Mkrtichian O. A., Konovalov V. V. (2024). Efektyvnist vykorystannia sportyvnykh ihor na zaniattiakh iz fizychnoho vykhovannia [The effectiveness of using sports games in physical education classes]. *Sportyvni ihry*. Kharkiv. № 3(33). S. 62–83 [in Ukrainian].
13. Serhiienko L. P. (2008). Praktykum z psykholohii sportu : navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv fizychnoho vykhovannia i sportu [Sports Psychology Workshop]. Kharkiv : OVS. 256 s. [in Ukrainian].
14. Smoliakova I. D., Zazimko N. S., Modnov D. Iu., Dronova I. I. (2020). Rol fizychnoho vykhovannia ta sportu u vyshchomu zakladi osvity v pidtrymtsi zdorovia ta zdorovoho sposobu zhyttia v suchasnykh umovakh [The role of physical education and sports in a higher educational institution in maintaining health and a healthy lifestyle in modern conditions]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Drohobych : Vydavnychyi dim «Helvetyka». Vyp. 31. Tom 4. S. 164–169 [in Ukrainian].
15. Smoliakova I. D., Radov V. V., Modnov D. Iu., Shchukin M. O. (2019). Rol sportyvnykh ihor v protsesi fizychnoho vykhovannia studentiv [The role of sports games in the process of physical education of students]. Innovatsiini tekhnolohii v systemi pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv fizychnoho vykhovannia i sportu» : materialy tez dopovidei VI mizhnar. nauk.-metod. konf., m. Sumy. S. 163–166 [in Ukrainian].
16. Smoliakova I. D. (2023). Suchasna stratehiia formuvannia zdorovoho styliu zhyttia studenta [Modern strategy for forming a healthy lifestyle for students] : monohrafiia. Odesa : Yurydychna literatura. 204 s. [in Ukrainian].
17. Cherniavska T. P. (2024). Emotsiine blahopoluchchia ta uspishnist u komandnykh vydakh sportu [Emotional well-being and performance in team sports.]. *Sportyvni ihry*. № 1(31). S. 75–85 [in Ukrainian].

I. Smoliakova. Sports Games as a Means of Forming Moral Relationships in Future Physical Education Teachers and Coaches

To determine the role of sports games in the formation of moral relationships among future physical education teachers and sports coaches. Methods. Conversation, questionnaires, observation, sociometry, retrospective analysis of literature, modeling of specially designed game situations, experimentation, and the method of mathematical statistics. Using these research methods, we identified the levels of understanding among students, athletes, and their teachers and coaches regarding the role of sports games as a means of forming moral relationships among future physical education teachers and sports coaches.

The author introduced updates to the curriculum on sports games at both theoretical and practical levels, developing game models that involved specially selected teams of players with varying levels of understanding of the game as a tool for relationship-building and team interaction aimed at achieving victory. Coaches noted an improvement in team atmosphere and spirit; team members became more cohesive and motivated to win in competitions. Special game tasks and techniques were found to contribute to the formation of moral relationships among future physical education professionals specializing in sports games. Additionally, high-quality performance results in sports competitions were observed.

It has been experimentally proven that sports games are an effective tool in the professional training of future physical education teachers and coaches in team sports, contributing to the formation of moral relationships and enhancing competitive success. The obtained results confirmed that general cultural, general professional, and specific professional competencies are developed more successfully through the active use of sports games in the training of future physical education specialists.

Key words: *sports games, moral relationships, healthy lifestyle formation, development of creative potential.*